

INLEIDING

LIEVEN SAERENS

Net zoals in de jaren vóór de oorlog was tijdens de bezetting de overgrote meerderheid van de ca. 65.000 Belgische joden – meer dan 90 % – in Groot-Antwerpen en Groot-Brussel geconcentreerd. Daarop volgden Groot-Luik en Groot-Charleroi, met respectievelijk een 2.000-tal en een 1.000-tal joden. Groot-Gent kwam op de vijfde plaats, met niet meer dan een 200-tal. Vanuit lokaal perspectief werd tot dusver de jodenvervolging in Antwerpen het grondigst bestudeerd. Met onderhavige bijdragen van Thierry Delpancq en Benoît Majerus over Brussel komt daar nu verandering in ¹.

1. Situering van het onderzoek

De geschiedschrijving over de jodenvervolging in België kwam erg laat op gang ². In de onmiddellijke naoorlogse periode hadden de slachtoffers van de *Endlösung* niet op grote belangstelling kunnen rekenen, noch vanwege het Belgische gerecht en de regering, noch vanwege de Belgische pers. In verhouding tot de aandacht die er uitging naar het fort van Breendonk kreeg het drama van de Mechelse Dossin-kazerne haast geen weerklank. Waar heden ten dage Auschwitz het symbool is van het kampstelsel, was dat toen Buchenwald. Pas in de jaren 1960 en 1970 leek de ware betekenis van de judeocide stilaan tot een groter publiek door te dringen, onder invloed van onder meer het proces tegen Adolf Eichmann (1960-1961), het opzien rond het toneelstuk *Der Stellvertreter* van Rolf Hochhuth (1963) en het Auschwitz-proces (1963-1965). Erg belangrijk inzake publieke bewustwording was het Amerikaanse TV-feuilleton *Holocaust*, dat einde jaren 1970 zowel op de BRT als de RTB werd uitgezonden. Wat later kwam ook de geschiedschrijving over de jodenvervolging in België definitief uit de startblokken.

Mede ten gevolge van het (laat) van start gaan, begin 1969, van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (het huidige SOMA) kregen het interbellum en de Tweede Wereldoorlog slechts vanaf de jaren 1970 ook vanwege studenten geschiedenis en aanverwante wetenschappen de nodige aandacht. Afgezien van een studie als die van de autodidact Ephraïm Schmidt over de geschiedenis van de joodse gemeenschap in Antwerpen – ze verscheen reeds in 1963 en ze verwees uitdrukkelijk naar het Eichmann-proces – werden een aantal Belgische publicaties over de jodenvervolging gekenmerkt door een vergoelijkend uitgangspunt: België diende te

1 Op de valreep verscheen nog een artikel van Thierry Rozenblum over de Luikse casus. Intussen was deze inleiding reeds afgerond, zodat ik er niet ten gronde kan op ingaan (THIERRY ROZENBLUM, “Une cité si ardente. L’administration communale de Liège et la persécution des Juifs, 1940-1942”, in *Revue d’Histoire de la Shoah*, nr. 179, IX-XII, 2003, p. 9-73). Verder zal historicus Nico Wouters binnen afzienbare tijd aan de Universiteit Gent zijn proefschrift verdedigen over *Oorlogsburgemeesters. Lokaal bestuur tijdens WO II in België, Nederland en Noord-Frankrijk*. Daarin gaat hij ook in op de jodenvervolging.

2 Een historiografisch overzicht in LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000, p. XXXI-XLV. Zie ook: Id., “Antisemitisme”, in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, p. 310-313.

Inleiding

worden voorgesteld als een gastvrij land dat er tijdens de oorlog alles aan had gedaan om zijn joodse medeburgers te beschermen. Vanuit dat gezichtspunt leek de medewerking van Belgische gezagsdragers aan de jodenvervolging onvoorstelbaar. Mocht die er toch zijn geweest, zo luidde vaak de redenering, dan was die louter onder Duitse druk geschied, of buiten medeweten van de Belgische overheden³. De Duitsers waren de hoofddaders. Afgezien van leden van collaboratieorganisaties (de mededaders) waren de Belgen – gaande van de hoogste gezagsdragers tot ‘Jan met de pet’ – steeds onschuldige omstanders geweest.

Pas in de jaren 1980 verscheen het *magnum opus* van de historicus Maxime Steinberg over de jodenvervolging in België, *L'étoile et le fusil* (Brussel, 1983-1986). Steinberg had zelf als ondergedoken joods kind de oorlog overleefd en had slechts na jaren de confrontatie met de *Endlösung* durven aan te gaan⁴. Diezelfde jaren 1980 kenden als het ware een ‘boom’ van studies over de joodse gemeenschap en het ‘antisemitisme’ in België, met als sluitstuk het in 1989 in Israël gehouden internationaal colloquium *The Holocaust in Belgium*⁵. Tevens werd de interesse voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog extra aangewakkerd door de BRT-uitzendingen over de collaboratie en het verzet (1981-1991), gevolgd door de reeks *Jours de Guerre* op de RTBF-Charleroi (1990-1995).

Vanaf de jaren 1980 voelden ook steeds meer joodse betrokkenen zich geroepen om over hun oorlogsverleden te getuigen. Na jaren zwijgen leek het oorlogstrauma eindelijk publiekelijk bespreekbaar te zijn. Opmerkelijk voor het einde van de jaren 1980 was verder de interesse van een aantal na de oorlog opgegroeide kinderen van ondergedoken joden voor de verwerking van het oorlogsleed, een tendens die zich vanaf de jaren 1990 steeds duidelijker begon af te tekenen. Dat alles kreeg een voortdurende impuls door de talrijke herdenkingen die vanaf het einde van de jaren 1980 op gang kwamen. In de jaren 1990 zette de stroom van joodse getuigenissen zich verder. In die periode zagen voor het eerst ook een aanzienlijk aantal studies het licht die de hulp van niet-joden

---

3 EPHRAÏM SCHMIDT, *Geschiedenis van de Joden in Antwerpen*, Antwerpen, [1963]. In 1969 verscheen een Franse editie, in 1994 een enigszins herwerkte Nederlandse editie; BETTY GARFINKELS, *Les Belges face à la persécution raciale 1940-1944*, Brussel, 1965; ID., *Belgique, terre d'accueil. Problème du Réfugié 1933-1940*, Brussel, 1974. Zie ook: MARCEL LIEBMAN, *Als Jood geboren. Een Joodse familie in de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen-Amsterdam, 1978, p. 63 [over de ‘affaire Marcel Liebman’: LIEVEN SAERENS, “Antwerpen, de ‘stad der vergetelheid’”, in ERIC CORIJN (ed.), *Collaboratie in Vlaanderen. Vergeten en vergeven?*, Antwerpen, 2002, p. 125-126]. Typerend lijkt mij ook dat een ander aspect van de jodenvervolging, het joodse verzet, voor het eerst door een buitenlander (Fransman) werd geschreven [LUCIEN STEINBERG, *Le Comité de défense des Juifs en Belgique. 1942-1944*, Brussel, 1973. Zie in het bijzonder de ‘halfslachtige’ passages over Antwerpen (p. 102 en 147)].

4 INGRID DE BIE, “Jood in België. Maxime Steinberg: ‘Ik heb heel lange tijd met de krankzinnige hoop geleefd dat mijn moeder ondanks alles zou terugkeren’”, in *Humo*, 28.5.1987, p. 245-255.

5 RUDI VAN DOORSLAER (ed.), *Les juifs de Belgique. De l'immigration au génocide, 1925-1945*, Brussel, 1994; DAN MICHMAN (ed.), *Belgium and the Holocaust. Jews, Belgians, Germans*, Jeruzalem, 1998.

Inleiding

- Burgermeester van Antwerpen Léon Delwaide, links op de foto, samen met provinciegouverneur Grauls bij de opening van een tentoonstelling van persfoto's tijdens de eerste oorlogsjaren. (Foto SOMA)

aan joden centraal stelde, veelal toegespitst op hulp van katholieken. Meestal werd gefocust op de bijstand aan joodse kinderen. Dat werd mede in de hand gewerkt door de eerste internationale bijeenkomst van ondergedoken kinderen in New York in mei 1991, wat in oktober van dat jaar leidde tot de oprichting van de Belgische Vereniging van het Ondergedoken Kind. Een nieuwe mijlpaal inzake de geschiedschrijving van de jodenvervolging in België was juli 1997, toen door de Belgische regering de zogeheten Studiecommissie Joodse Goederen werd opgericht, waarvan het eindverslag in juli 2001 verscheen ⁶.

⁶ Zie ook Dossier spoliatie / *Dossier Spoliation*, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 10, 2002, p. 79-180. Onmiskenbaar wordt het onderzoek naar de jodenvervolging in België eveneens gestimuleerd door de stichting van een aantal onderzoekscentra en musea sedert de jaren 1980. In 1980 werd de Auschwitz-Stichting / *Fondation Auschwitz* opgericht, later gevolgd door het *Musée Juif de Belgique* / Joods Museum van België, beide in Brussel gevestigd. In 1995 werd in de Mechelse Dossin-kazerne, van waaruit eertijds de deportatietreinen vertrokken, het Joods Museum van de Deportatie en het Verzet opgericht. Momenteel wordt door de Vlaamse regering ook werk gemaakt van de creatie van een 'Holocaust Museum', dat eveneens in Mechelen zal worden gehuisvest. Zie ook RUDI VAN DOORSLAER, "Gebruikt verleden. De politieke nalatenschap van de Tweede Wereldoorlog in België, 1945-2000", in GITA DENECKERE & BRUNO DE WEVER (ed.), *Geschiedenis maken. Liber Amicorum Herman Balthazar*, Gent, 2003, p. 242.

Inleiding

Uit de studie van Maxime Steinberg en diens lezingen bleek een Antwerpse ‘specificiteit’⁷. Nadat ikzelf een diepgaand onderzoek verrichtte over de Antwerpse casus kon ik in het besluit van mijn proefschrift, zoals voorgebracht in december 1999, deze stelling/hypothese alleen maar bekrachtigen. Tot de Antwerpse ‘specificiteit’ behoort een hoog deportatiepercentage van joodse Antwerpenaren (de slachtoffers) en een lage graad van hulp vanwege de Antwerpse omstanders. Om dat te verklaren achtte ik de rol van de Antwerpse beleidsverantwoordelijken cruciaal⁸.

Mijn onderzoek was met andere woorden een *case-study* van een welbepaalde Belgische stad met een aanzienlijke joodse bevolking. Zoals ook reeds uit het recente onderzoek van de politicoloog Marnix Croes en de sociologen Peter Tammes, Henk Flap, Kathy Geurts en Wout Ultee naar voren komt – een onderzoek naar de Nederlandse casus – lijkt het inzake de jodenvervolging vooralsnog het meest relevant om zich niet zozeer op internationaal vergelijkend onderzoek toe te spitsen, maar wel op lokale, of regionale studies binnen eenzelfde land⁹. Voorwaarde is uiteraard dat een aantal duidelijk omschreven en vergelijkbare “toetsingsvragen” worden gesteld¹⁰. De opportuniteit van zulke microanalyse wordt nu evenzeer bevestigd door de bijdragen van Thierry Delplancq en Benoît Majerus over de Brusselse casus. De onderzoeksresultaten van Delplancq en Majerus nodigen mij uit om in het nu volgende hun bevindingen inzake het Brusselse ook even te toetsen aan mijn eigen bevindingen inzake het Antwerpse.

II. Het Jodenregister

Thierry Delplancq gaat in op één van de cruciale fases voor het welslagen van de jodenvervolging in België, met name de registratie in het Jodenregister, waardoor de joden konden worden geïdentificeerd en gelokaliseerd. In totaal vond hij voor dertien Brusselse gemeenten nadere gegevens. Negen hadden liberale burgemeesters : Brussel, Elsene, Etterbeek, Koekelberg, Schaarbeek, Sint-Gillis, Sint-Joost-ten-Node, Sint-Lamberts-Woluwe en Watermaal-Bosvoorde. Drie gemeenten hadden een katholieke burgemeester – Ukkel, Jette en Sint-Pieters-Woluwe – en één een socialistische :

---

7 In het bijzonder Maxime Steinbergs lezing voor een Antwerpse marxistische studiegroep in 1988, onder de titel : *Anvers bastion de l'antisémitisme et de la xénophobie*.

8 Zie de gepubliceerde vorm van mijn proefschrift : LIEVEN SAERENS , *Vreemdelingen in een wereldstad...*

9 HENK FLAP, KATHY GEURTS & WOUT ULTEE, “De jodenvervolging in lokaal perspectief”, in HENK FLAP & WIL ARTS (ed.), *De organisatie van de bezetting*, Amsterdam, 1997, p. 31-54; HENK FLAP & MARNIX CROES (ed.), *Wat toeval leek te zijn, maar niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland*, Amsterdam, 2001; MARNIX CROES, *The Netherlands 1942-1945 : survival in hiding and the hunt for hidden Jews* (schema van lezing voor de *Conference on Impact of national-socialist and fascist rule* van de *European Science Foundation*, Warschau, 25 september 2003). Zie ook het komende proefschrift van Marnix Croes & Peter Tammes : “*Gif laten wij niet voortbestaan*”. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945.

10 HENK FLAP, KATHY GEURTS & WOUT ULTEE, “De jodenvervolging in lokaal perspectief...”, p. 49.

Inleiding

Molenbeek ¹¹. Haarfijn legt Delplancq uit dat er in de houding vanwege de Brusselse burgemeesters – sinds 1874 vertegenwoordigd in de Conferentie van de Burgemeesters van de Brusselse Agglomeratie / *Conférence des Bourgmestres de l'Agglomération bruxelloise* – twee fasen zijn te onderscheiden: een eerste fase in november 1940, waarin nauwelijks of geen officiële tegenwerking tegen het opstellen van een Jodenregister te bespeuren valt; een tweede fase in december 1940, waarin minstens van terughoudendheid sprake is (weliswaar konden de burgemeesters zich inzake de inschrijving in het Jodenregister van meet af aan gedekt voelen door de secretarissen-generaal, die op hun beurt advies hadden gekregen van de Raad van Wetgeving/*Comité permanent de Législation*). Door deze twee fasen in kaart te brengen, kan Delplancq ook kanttekeningen plaatsen bij de brief van 13 december 1940 inzake het Jodenregister, uitgaande van de Conferentie van de Burgemeesters en gericht tot de inspecteur-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Henri Adam. In die brief – die ik zelf in mijn proefschrift citeerde als voorbeeld van de eerder strijdvaardige Brusselse houding ¹² – bestreed de Conferentie de indruk die er bij het ministerie heerste dat “*les communes de l'agglomération bruxelloise se sont empressées de prendre des mesures d'exécution de l'ordonnance du 28 octobre*” (betreffende de inschrijving in het Jodenregister).

Na lezing van Thierry Delplancqs bijdrage zou kunnen worden geconcludeerd dat de Brusselse burgemeesters al bij al de Duitsers weinig in de weg legden inzake de inschrijving in het Jodenregister. De medewerking van het gemeentebestuur van Jette – met de katholieke advocaat Jean Neybergh als burgemeester – was zelfs bepaald verregaand te noemen. Bovendien vermeldt Delplancq terloops in voetnoot dat de Duitsers reeds in juni 1940 aan de Brusselse gemeentediensten vroegen lijsten aan te leggen van vreemdelingen van Franse en Britse nationaliteit. Een maand later vroegen de Duitsers ook een lijst op te stellen van joodse voedingszaken. Of deze lijsten effectief aangelegd werden is voorlopig onduidelijk.

Ook in Antwerpen vroegen de Duitsers lijsten op te stellen van Franse en Engelse onderdanen, en dat reeds einde mei 1940. De katholieke oorlogsburgemeester Léon Delwaide ging met de vraag akkoord, maar uiteindelijk trokken de Duitsers hun eis in. Net zoals in Brussel begon in Antwerpen de officiële inschrijving in het Jodenregister in december 1940. Op basis van dat alles zou kunnen worden gesteld dat de houding van het Antwerpse stadsbestuur nauwelijks afweek van die van het Brusselse en van andere Belgische steden zoals bijvoorbeeld Luik ¹³. In Antwerpen was er echter meer aan

---

11 Mijn politieke situering van de Brusselse oorlogsburgemeesters gaat er – bij gebrek aan diepgaand onderzoek terzake – ten dele van uit dat op het moment van de problematiek van het Jodenregister er geen politieke wijzigingen in de situatie zoals die voor de oorlog bestond waren ingetreden (CHANTAL KESTELOOT, ANN MARES & CLAUDINE MARISSAL, *Gemeenteraadsverkiezingen 1870-1970. Databestand*, Brussel, Gemeentekrediet, Historische Uitgaven, Reeks in-8°, nr. 95, 1996, p. 75).

12 LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad...*, p. 558-559.

de hand. Voor de Antwerpse casus vond ik geen enkele bron die toelaat om van enige terughoudendheid vanwege het stadsbestuur te spreken (cf. de door Thierry Delplancq gesignaleerde tweede fase bij het Brusselse stadsbestuur). Strijdvaardige figuren als de liberale burgemeester van Sint-Joost-ten-Node, Georges Pêtre en – in een latere fase, de periode van de Davidster – de katholieke burgemeester van Ukkel, Jean Herinckx ontbraken in het Antwerpse. Intrigerend is ook Delplancq's bevinding dat niet alleen de Brusselse stadsdiensten, maar evenzeer de Antwerpse een model van Jodenregister aan inspecteur-generaal Henri Adam voorlegden. Over het Antwerpse model is momenteel echter niets nader bekend. In november 1940 vroeg de Duitse overheid in Antwerpen bovendien opnieuw om lijsten van vreemdelingen op te stellen en daarbij werd een bijzondere aandacht voor joden gevraagd. Deze lijsten stonden los van de verordening inzake het Jodenregister. Via een onderrichting van de Antwerpse gouverneur Jan Grauls – van VNV-signatuur en vanaf 24 september 1942 burgemeester van Groot-Brussel – ging Delwaide opnieuw akkoord. Op basis van die lijsten zouden in de periode december 1940-februari 1941 ongeveer 3.300 Antwerpse joden naar Limburg worden gedeporteerd. Bij de uitvoering van die maatregel kregen de Duitsers de medewerking van de Antwerpse politie¹⁴.

Inzake het opstellen van lijsten van vreemdelingen dient in de toekomst eveneens nader onderzoek te worden verricht naar de houding van de Belgische Vreemdelingenpolitie, een dienst die gedurende gans de bezetting bleef verder werken. Ook moeten inzake het Jodenregister nog andere gemeenten met een joodse bevolking worden bestudeerd. Tot dusver zijn mij echter geen gemeenten bekend waar het lokale bestuur categoriek weigerde om een dergelijk Jodenregister aan te leggen. Sporen daarvan zijn evenmin terug te vinden in het archief Pierre Beeckmans, één van de centrale figuren in de Sipo/SD-'Jodenboekhouding'¹⁵. Wel lijken een aantal gemeenten 'vertragingsmanoeuvres' te hebben gevoerd¹⁶. Tevens verdient het verder onderzoek of ook bij andere gemeentebesturen dan de Brusselse van meerdere fases sprake is.

III. De deportatie en medewerking van lokale autoriteiten

Tijdens de bezetting werd ongeveer 44 % van de op last van de Duitsers geregistreerde joodse bevolking in België gedeporteerd. In vergelijking met andere buurlanden neemt het Belgische cijfer een tussenpositie in tussen dat van Frankrijk (ca. 25 % gedeporteerd) en Nederland (ca. 76 %). Gezien in een bredere West-Europese context benadert dat

13 Thierry ROZENBLUM, "Une cité si ardente. L'administration communale de Liège...", p. 20-28.

14 LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad...*, p. 557-567.

15 SOMA, Archief Pierre Beeckmans; biografische gegevens over Beeckmans in LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad...*, passim.

16 Vgl. *De oorlogsmisdaden bedreven gedurende de bezetting van het Belgisch grondgebied 1940-1945. De jodenvervolgving in België*, Luik, 1948, p. 19-20.

Inleiding

percentage het meest het Noorse, waar ca. 42 % van de joden werd weggevoerd. Noorwegen kende echter een zeer kleine joodse minderheid, ongeveer 1.800¹⁷.

Zoals ik reeds schreef, is een algemene vergelijking tussen landen onderling niet steeds de meest vruchtbare aanpak. Door zulk een benadering verdwijnen een aantal cruciale gegevens uit het oog. Inderdaad, wanneer de Belgische casus meer van nabij wordt bestudeerd, blijken inzake deportatiecijfers significante regionale verschillen. De regionale deportatiecijfers zien er in de steden met het grootste aantal joodse inwoners als volgt uit : in Groot-Antwerpen werd ten minste 65 % van de joodse gemeenschap slachtoffer van de *Endlösung*, in Groot-Luik, Groot-Brussel, en Groot-Charleroi was dat respectievelijk 35 %, 37 % en 38 %. Koploper inzake het aantal gedepoteerde joden was de gemeente Kalmthout, eveneens in de provincie Antwerpen gelegen. In Kalmthout woonden weliswaar slechts 49 joden, maar het deportatiepercentage blijft hoe dan ook verbijsterend : 85,71 %. Een vergelijkbaar aantal joden – minstens 43 – woonde in Aarlen (provincie Luxemburg), maar het deportatiecijfer was er van een andere orde : 27,90 %¹⁸.

Tot de gangbare veronderstellingen waarom de vervolging van joden in een bepaalde plaats tot meer slachtoffers leidde behoren : “indien de bezetter vastberadener en machtiger was; de lokale overheid in de persoon van de burgemeester en het hoofd van de politie Duitsgezind was”¹⁹. Voor België lijkt het verschil in deportatiecijfers alvast niets met de politieke kleur van de burgemeesters te maken te hebben²⁰. In de cruciale fase van de jodenvervolging – de zomer van 1942 – hadden enkel Charleroi en Gent een Nieuwe

---

17 JULIANE WETZEL, “Frankreich und Belgien” en OSKAR MENDELSON, “Norwegen”, in WOLFGANG BENZ (ed.), *Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus*, München, 1991, resp. p. 113, 128 en 132-133 (Frankrijk), p. 189 en 196 (Noorwegen); SILKE AMMERSCHUBERT, “Juden in Frankreich – Verfolgung und Rettung 1940-1944”, in WOLFGANG BENZ & JULIANE WETZEL (ed.), *Solidarität und Hilfe für Juden Während der NS-Zeit. Regionalstudien 2 : Ukraine, Frankreich, Böhmen und Mähren, Österreich, Lettland, Litauen, Estland*, Berlijn, 1996, p. 83, 114, 101; JOHANNES HOUWINK TEN CATE, “Mangelnde Solidarität gegenüber Juden in den besetzten niederländischen Gebieten?”, in WOLFGANG BENZ & JULIANE WETZEL (ed.), *Solidarität und Hilfe... Regionalstudien 3 : Dänemark, Niederlande, Spanien, Portugal, Ungarn, Albanien, Weibrubland*, Berlijn, 1999, p. 101; CHRISTHARD HOFFMANN, “Fluchthilfe als Widerstand. Verfolgung und Rettung der Juden in Norwegen”, in WOLFGANG BENZ & JULIANE WETZEL (ed.), *Solidarität und Hilfe... Regionalstudien 1 : Polen, Rumänien, Griechenland, Luxemburg, Norwegen, Schweiz*, Berlijn, 1996, p. 207, 230.

18 Nadere gegevens over de cijfers in mijn kortelings te verschijnen artikel over hulp aan joden in België, uitgegeven in de reeks *Solidarität und Hilfe für Juden Während der NS-Zeit. Regionalstudien*, onder redactie van Wolfgang Benz en Juliane Wetzel. Inzake Luik, vergelijk cijfers in THIERRY ROZENBLUM, “Une cité si ardente. L’administration communale de Liège...”, p. 46.

19 HENK FLAP, KATHY GEURTS & WOUT ULTEE, “De jodenvervolging in lokaal perspectief...”, p. 49.

20 Daarbij kan ook, zoals geanalyseerd door Thierry Delplancq, het verschil in houding tegenover de invoering van het Jodenregister worden aangestipt vanwege enerzijds de burgemeester van Schaarbeek, Jean Dejase, en anderzijds de burgemeester van Sint-Joost-ten-Node, George Pêtre. Beiden behoorden nochtans tot dezelfde liberale politieke familie. Een gelijkaardig verschil in houding ten tijde van de jodenvervolging was waar te nemen bij twee katholieke burgemeesters : enerzijds de burgemeester van Ukkel, Jean Herinckx, anderzijds de burgemeester van Jette, Jean Neybergh. Vgl. PETER TAMMES, “Nederlandse burgemeesters en de vervolging van joden”, in HENK FLAP & MARNIX CROES (ed.), *Wat toeval leek te zijn...*, p. 69-94.

Inleiding

Orde-burgemeester, respectievelijk de handelaar Prosper Jean Teughels, een Rexist, en de historicus Hendrik Jozef Elias, een vooraanstaand VNV'er. Luik werd door een socialistische burgemeester bestuurd, de handelsreiziger Joseph Bologne. Aan het hoofd van de Conferentie van Brusselse burgemeesters stond een katholiek, de apotheker Jules Coelst. Ook Groot-Antwerpen en Kalmthout, de regio's waar procentueel het grootst aantal joden werden gedeporteerd kenden katholieke burgemeesters: respectievelijk de advocaat Léon Delwaide en de geneesheer Armand Zaman. Bovendien hadden zowel Coelst als Delwaide vóór de oorlog bij momenten een anti-vreemdelingenstandpunt ingenomen. In tegenstelling tot Delwaide nam Coelst daarbij ook het woord "joden" in de mond²¹. Toch was tijdens de oorlog de houding van Delwaide en Coelst ten aanzien van de jodenvervolgning uiteindelijk verschillend. Anderzijds kan noch van Delwaide, noch van de Antwerpse hoofdcommissaris van politie, de katholiek Jozef De Potter, worden gezegd dat ze uitgesproken Duitsgezind waren²². Hoofdcommissaris van de Brusselse politie was daarentegen vanaf ongeveer midden september 1942 – weliswaar dus na de grote jodenrazzia van 3 september – Maurice Boute, die er volgens Brusselse verzetskringen Rexistische sympathieën op nahield.

Vanuit politieel oogpunt was, naast de burgemeester en de hoofdcommissaris van politie, de procureur des konings een derde protagonist. Ten tijde van de Antwerpse jodenrazzia's bekleedde Edouard Baers die functie. Eduard was de broer van een aantal vooraanstaande Antwerpse katholieken, met name Maria, Joris en Margriet Baers²³. Vóór de oorlog was hij substituut van de procureur des konings in Mechelen. Na het onderzoek van Benoît Majerus bestaat er geen twijfel meer over dat Baers zijn benoeming tot procureur des konings in Antwerpen aan het VNV dankte. In Brussel was Lucien Van Beirs procureur des konings, eerder van 'links-liberale' strekking. Reeds op 7 juli 1941 – nog vóór de brief van Alexander von Falkenhausen van 24 juli van dat jaar –

---

21 LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad...*, p. 260-261, 313, 355-357, 378, 445, 476, 587.

22 In Amsterdam, waar de stedelijke politie eveneens bij herhaling meehielp aan jodenrazzia's, waren daarentegen zowel de burgemeester als de hoofdcommissaris lid van de collaborerende NSB (GUUS MEERSHOEK, *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting*, Amsterdam, 1999).

23 Joris Baers was priester en speelde een zeer belangrijke rol in het katholieke bibliotheekwezen, waardoor hij in feite mede bepaalde wat katholieken al dan niet mochten lezen. Hij stichtte in 1923 zowel het Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen – en dit op vraag van kardinaal Mercier – als het bibliografische tijdschrift *Boekengids*. Tevens was hij redacteur van het bibliografische werkinstrument *Lectuurrepertorium*. Margriet Baers, medestichtster en tevens directrice van de Katholieke Vlaamse Hogeschool voor Vrouwen was reeds in 1922 overleden. Over Maria Baers, zie *infra*. Mogelijk hield de familie Baers er de geijkte katholieke vooroordelen tegen joden op na. Dat scheen minstens het geval voor Joris Baers, die in *Boekengids*, waarvan hij het beleid mede oriënteerde, verscheidene positieve recensies van anti-joodse publicaties liet verschijnen. Nog in 1941 publiceerde *Boekengids* een artikel (recensie) dat het 'defensieve antisemitisme' – "een parate houding ten opzichte van de joden" – vanuit katholiek oogpunt geoorloofd achtte [PAUL HARDY, "Rassenprobleem en Jodenkwestie", in *Boekengids*, 1.1941, p. 13-15, zoals ook geciteerd in LIEVEN SAERENS, "L'attitude du clergé catholique belge à l'égard du judaïsme", in RUDI VAN DOORSLAER (ed.), *Les Juifs de Belgique...*, p. 54].

Inleiding

nam hij duidelijk stelling tegen de deelname van de Belgische politie aan arrestaties door de Duitse bezetter.

Benoît Majerus gaat in zijn artikel uitermate grondig in op de houding van de Brusselse burgemeesters tegenover de uitreiking van de Davidster en de deelname aan jodenrazzia's. Ik concentreer mij in het nu volgende op de razzia's. De verdienste van Majerus is in de eerste plaats dat hij een belangrijke correctie aan het onderzoek van Maxime Steinberg en mijzelf aanbrengt : ook in Brussel vorderde tijdens de zomer van 1942 de Duitse bezetter de lokale politie voor deelname aan jodenrazzia's en dit tot tweemaal toe, een eerste maal op 3 juli – op vraag van de Feldkommandantur – en een tweede maal op 3 september – op vraag van de Sipo-SD²⁴. Het protest bij de bezetter vanwege de Brusselse Conferentie van Burgemeesters van 5 juni 1942 tegen de verdeling van de Davidster door de lokale stadsdiensten was dus niet determinerend. Even belangrijk is echter dat de Brusselse Conferentie van Burgemeesters telkens weigerde op de eis tot deelname aan jodenrazzia's in te gaan.

In Groot-Antwerpen daarentegen gaf de Antwerpse hoofdcommissaris van politie tot driemaal toe aan zijn korps het uitdrukkelijk bevel om op de Duitse vraag tot deelname aan de jodenrazzia's – de vraag ging telkens uit van de Sipo-SD – wél in te gaan, meer bepaald op 15, 27 en 28 augustus 1942. Van elke razzia werden bovendien PV's opgesteld, die telkens aan procureur des konings Edouard Baers werden overgemaakt. Ook burgemeester Léon Delwaide ontving, zoals hijzelf in een brief aan Baers beaamde, in geval van dergelijke (massale) aanhoudingen daarover verslagen²⁵. En zoals elke burgemeester stond hij steeds in nauw contact met zijn hoofdcommissaris. Nog in maart 1943 verklaarde hij aan graaf Robert Capelle, de secretaris van Leopold III, dat hij zijn politie 'onder controle' had²⁶.

Hoe meer het wetenschappelijk historisch onderzoek vordert, des te onwaarschijnlijker wordt het aan te nemen dat de Antwerpse hoofdcommissaris Jozef De Potter bij de inzet van zijn politie bij de jodenrazzia's volkomen op eigen houtje zou hebben gehandeld. De Brusselse casus bevestigt inderdaad dat het tot de normale geplogenheden behoort dat de hoofdcommissaris in zulke zwaarwichtige zaken vooraf met zijn hiërarchische overheid overleg pleegt. Na de oorlog werd trouwens op geen enkel moment een

24 In feite is enkel de vraag om deelname van 3 september 1942 met de Antwerpse casus te vergelijken. In tegenstelling tot de vraag van 3 juli ging het nu om een razzia in de ware zin van het woord. Net zoals in Antwerpen werd toen van de Brusselse politie verwacht dat ze tot massale, willekeurige aanhoudingen zou overgaan, inclusief vrouwen, kinderen en bejaarden.

25 LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad...*, p. 626-630 en passim.

26 “*Delwaide répond du maintien de l'ordre à Anvers; il a bien en main ses 2.000 policiers et en est sûr*” [Archief Koninklijk Paleis, Brussel, Secretariaat Leopold III (Robert Capelle), nr. XV (GZ), Verslag Robert Capelle van onderhoud met Léon Delwaide, Isidoor Opsomer en diens zoon en Willy Frieling, 10 maart 1943]. Met dank aan Herman Van Goethem.

Inleiding

- Een lachende Erich Holm, hoofd van de joodse afdeling van de Sipo/SD in Antwerpen. De secretaris van de Jodenvereniging in België, Maurice Benedictus, typeerde hem als “een bloeddorstige bruto en alcoholist”. Hij verdween spoorloos na de oorlog.
(Foto SOMA)

zogeheten eigengereid optreden van de Antwerpse hoofdcommissaris als element naar voren geschoven. De hoofdcommissaris kreeg integendeel een verzetsaureool. Bovendien namen na de oorlog zowel de hoofdcommissaris als de burgemeester elkaar in bescherming. Procureur des konings Edouard Baers kreeg eveneens een verzetsaureool en bleef verder buiten schot ²⁷.

²⁷ Om een tot dusver onduidelijke reden werd Jozef De Potter in de nacht van 14 op 15 januari 1944 door de Duitsers aangehouden. Na zes weken werd hij terug vrijgelaten (LIEVEN SAERENS, “Antwerpen, de ‘stad der vergetelheid’...”, p. 111-118; Id., “Vreemdelingen in een ‘Wereldstad’”, in *Driemaandelijks Tijdschrift van de Stichting Auschwitz*, 1-3.2001, p. 36-39).

Inleiding

In feite leek de deelname van de Antwerpse politie aan de jodenrazzia's van de zomer van 1942 haast vanzelfsprekend. Ze lag in het verlengde van wat er intussen reeds was geschied. In het Antwerpse konden de Duitsers zich bijna vanaf het begin van de bezetting haast alles veroorloven en werkten de lokale Belgische autoriteiten lange tijd loyaal mee aan de jodenvervolging. Op het Antwerpse politieoptreden past de term 'accumulatieve agressie'. Nadat in november 1940 door Antwerpse stadsdiensten lijsten van bepaalde categorieën van joden waren opgesteld, verdeelde de Antwerpse politie op basis daarvan een maand later opeisingsformulieren voor de joden die naar Limburg werden uitgewezen. In januari 1941, begeleidde de Antwerpse politie de opgeëisten per trein naar Limburg. Enkele dagen later was ze ook bereid om de niet opgedaagde 'Limburg-joden' thuis af te halen. Geweld was echter nog uit den boze. "Onwilligen" werden ongemoeid gelaten. In juni 1942 herhaalde zich ongeveer hetzelfde scenario. Nu werden opeisingsformulieren voor de verplichte tewerkstelling van joden aan de *Atlantikwall* [*Organisation Todt (OT)*] verspreid. Vervolgens werden de 'OT-joden' onder politiebegeleiding op de trein gezet. Nog eens twee maanden later, op 15 augustus 1942, verleende de Antwerpse politie voor het eerst haar medewerking aan een razzia, waarbij de joden collectief werden opgepakt. De medewerking bleef grotendeels 'beperkt' tot het afgrendelen van de straten. Het leek als het ware een 'oefening'. Het oppakken van de joden – 1.000 in totaal – was nog grotendeels het werk van de Duitsers, met name de Sipo-SD en *Feldgendarmen*. Nauwelijks twee weken later werkte de Antwerpse politie opnieuw mee aan een razzia. Door obstructie van een aantal politieagenten werd hij echter voortijdig afgebroken. Een dag later kwam het Duitse bevel dat de Antwerpse politie volledig op eigen houtje een jodenrazzia moest houden. Tegen "onwilligen" diende nu ook geweld te worden gebruikt. De Antwerpse politie voerde het bevel tot in de finesses uit. De joden werden letterlijk uit hun huis gesleept, zieken en gewonden inclus. Meer nog, die nacht arresteerde de Antwerpse politie meer joden dan het door de Duitsers vooropgestelde quotum van 1.000²⁸.

Benoît Majerus wijst er terecht op dat de politie in Brussel de tijd had om na te denken over het al dan niet deelnemen aan razzia's. Reeds op 4 juni 1942 had de Brusselse politie – totaal ongewild en onvoorzien – meegewerkt aan het oppakken van Belgische staatsburgers (niet-joden), die de Duitsers als gijzelaars moesten dienen (in die zin is er de merkwaardige coincidentie dat de dag daarop, 5 juni, de Brusselse burgemeesters met verbijstering die aanhoudingen vernamen én een krachtige houding tegenover de uitreiking van de Davidster aannamen). Pas een maand later, op 3 juli 1942, kwam een eerste vraag om deelname aan de aanhouding van joden. In Antwerpen had men

---

28 LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad...*, p. 592-630. Zie ook : L. SAERENS, "Augustus 1942. De jodenvervolging in Borgerhout en de medewerking van de lokale politie", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering / Les Cahiers de la Mémoire contemporaine*, nr. 4, 2002, p. 99-146, waarin o.m. een volledige lijst van de 304 in de nacht van 28 op 29 augustus 1942 door de Borgerhoutse politie aangehouden joden.

Inleiding

daarentegen reeds van in januari 1941 (cf. de ‘Limburg-joden’) de tijd gehad om na te denken over de medewerking van de lokale politie bij het oppakken van joden. Bovendien lagen tussen de eerste jodenrazzia van de zomer van 1942 (15 augustus) en de tweede (27 augustus) twaalf dagen voor mogelijke ‘bezinning’.

Om niet aan de jodenrazzia’s deel te nemen had men zich in Antwerpen op precies dezelfde juridische argumentatie kunnen beroepen als in Brussel. Tegenover zulke argumentatie stond de bezetter machteloos. Inderdaad, uit het Brusselse voorbeeld –verwijs ik ook naar een voorbeeld uit Gent, zij het van latere datum, met name 30 januari 1943²⁹ – komt naar voren dat de bezetter aan de Belgische autoriteiten een zekere speelruimte liet in het al dan niet opvolgen van orders. Dat is ook één van de conclusies van Thierry Delplancq. Zoals, in een breder perspectief, eveneens uit het voorbeeld van Denemarken blijkt, had een succesvolle redding van en bijstand aan joden vooral te maken met de humane bereidheid van de lokale niet-joodse gemeenschap om op het beslissende moment van bepaalde mogelijkheden – een bepaalde speelruimte – effectief gebruik te maken³⁰.

Bij de casus Brussel dient mogelijk ook rekening te worden gehouden met het feit dat sinds januari 1942 de Brusselse burgemeesters op de hoogte waren van de komende oprichting van Groot-Brussel en dat ze daarbij vermoedden dat ze allicht uit hun functie zouden worden ontheven. Na februari 1942, zo licht historicus Nico Wouters toe, namen de Brusselse colleges “als het ware een houding van ‘burgerlijke ongehoorzaamheid’ aan en gingen ze op meerdere vlakken dwars liggen”. Vanaf toen bestuurden de Brusselse gemeenten “eigenlijk in een soort van open oorlogssfeer met de hogere overheid en waren ze niet bang openlijk bepaalde zaken te weigeren”³¹. Voeg ik er evenwel aan toe dat in Antwerpen zelf de oprichting van Groot-Antwerpen haast zonder problemen verliep – andermaal een voorbeeld van Antwerpse ‘specificiteit’ – en dat verscheidene burgemeesters – zowel katholieken als een socialist – werden opgenomen in het nieuwe schepencollege, onder leiding van Léon Delwaide. Reeds op 1 januari 1942 was Groot-Antwerpen een feit. Groot-Brussel werd pas op 27 september 1942 opgericht, met aan het hoofd de gewezen VNV-gouverneur van Antwerpen Jan Grauls³².

29 GEERT GEERS, *Een onderzoek naar het Gentse politiekorps tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 2002, p. 104-105, zoals ook geciteerd door Benoît Majerus.

30 HERMANN WEISS, “Die Rettung der Juden in Dänemark während der deutschen Besetzung 1940-1945”, in WOLFGANG BENZ & JULIANE WETZEL (ed.), *Solidarität und Hilfe... Regionalstudien 3...*, p. 56-57, 86.

31 E-mail van Nico Wouters aan Lieven Saerens, 7 oktober 2003; NICO WOUTERS, “Groot-Brussel tijdens WO II (1940-1944)”, in ELS WITTE (ed.), *De Brusselse negentien gemeenten en het Brussels model*, Brussel, 2003, p. 57-81. Zie ook voetnoot 1.

32 LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad...*, p. 494-496.

IV. Het Antwerpse ‘dubbelspoor’

Het artikel van Benoît Majerus is bovenal inspirerend om de Antwerpse casus opnieuw te bevragen. Na lezing lijkt mij dat in Antwerpen inzake de medewerking van de lokale autoriteiten in feite van een dubbelspoor sprake is. Een eerste spoor was het volgende : in weerwil van Alexander von Falkenhausens brief van 24 juli 1941, die rekening hield met gewetensbezwaren vanwege Belgische politionele instanties bij het arresteren van Belgische onderdanen, zagen Antwerpse instanties er geen graten in personen aan te houden die door de Duitsers in het bezit waren gesteld van een officieel *Arbeitseinsatz*-formulier. Dat verklaart waarom de Antwerpse politie na de vervolging van joden ook een tijd bereid was om Belgische werkweigerders – niet-joden ! – op te sporen en ter beschikking van de Duitse bezetter te stellen ³³.

Inzake joden leken de Antwerpse lokale beleidsinstanties echter nog een tweede spoor te volgen. Als hypothese zou ik inderdaad durven formuleren dat, aangezien het in de zomer van 1942 om joden van vreemde nationaliteit ging (cf. de ‘politiek van het minste kwaad’), Antwerpse beleidsinstanties er evenmin graten in zagen om personen zonder *Arbeitseinsatzbefehl* aan te houden. Het ging hier duidelijk om wederrechtelijke, willekeurige arrestaties – mannen, vrouwen, kinderen, baby’s en zieken werden zonder onderscheid opgepakt –, waartegen zowel de burgemeester als de procureur des konings dienden op te treden. In Brussel daarentegen weigerde men over alle lijnen met de Duitsers mee te werken, zowel inzake het aanhouden van joden met een *Arbeitseinsatzbefehl* als het arresteren van joden van vreemde nationaliteit. Evenmin wou de Brusselse overheid ‘onrechtstreeks’ meewerken bij het oppakken van joden, zoals bijvoorbeeld het afgrenzen van straten.

Er blijft dus sprake van een Antwerpse ‘specificiteit’. Maar die ‘specificiteit’ is, zoals ook Benoît Majerus schrijft, niet louter tot antisemitisme terug te brengen. Indien dat wel zo zou zijn, lijkt het uitgesloten dat er nadien door de Antwerpse politie ook niet-joodse Belgen werden opgepakt. Toch blijft het aspect antisemitisme – ik laat in het midden of de term xenofobie accurater zou zijn ³⁴ – niet te onderschatten. In de zomer van 1942 waren niet alleen door de Duitse bezetter, maar ook door de lokale Antwerpse autoriteiten alle ‘vreemde’ joden vogelvrij verklaard. Persoonlijk lijkt het mij praktisch ondenkbaar dat de

33 Over de juridische en politieke context van de aanhoudingen door de Belgische politionele instanties : RUDI VAN DOORSLAER, “De Belgische politie en magistratuur en het probleem van de ordehandhaving”, in ETIENNE VERHOEYEN E.A., *Het minste kwaad – België in de Tweede Wereldoorlog* 9, Kapellen, 1990, p. 100-120; LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad...*, p. 593-600.

34 De vraag kan gesteld worden of de Antwerpse politie ook bereid zou zijn geweest om bijv. alle Fransen, Nederlanders, Engelsen en Amerikanen op te pakken en door de Duitsers naar een onbekende bestemming te laten voeren. In Antwerpen waren sinds de jaren 1930 in brede bevolkingslagen uitsluitend de joden kop van jut.

Inleiding

Antwerpse politie zich zou hebben geleend tot gelijkaardige willekeurige aanhoudingen van meer dan 2.000 Belgen (niet-joden), inclusief ouden van dagen, zieken en kinderen. Indien wel, had dat minstens een massaal protest veroorzaakt.

Pas in november 1942 kwam aan deze Antwerpse ‘specificiteit’ – zowel de aanhouding van ‘vreemde’ joden zonder onderscheid, als de aanhouding van niet-joodse Belgische mannen die een schriftelijke oproep tot verplichte tewerkstelling hadden bekommen – een einde. Dat lijkt voornamelijk te maken te hebben met de storm van protest die de invoering van de verplichte tewerkstelling (van Belgen) op 6 oktober 1942 en de vraag vanwege de Duitsers tot medewerking van de Belgische politie bij het opsporen van werkweigeraars uitlokte. Onder degenen die protesteerden bevonden zich niet alleen de secretarissen-generaal maar ook Maria Baers, de oudere zus van de Antwerpse procureur des koning Edouard Baers.

Maria Baers was algemeen secretaresse van de Christelijke Sociale Vrouwenwerken, vanaf 1936 katholiek senator en tijdens de bezetting een topfiguur onder de katholieke politici, vertrouwd met kardinaal Van Roey en graaf Robert Capelle³⁵. Op 10 november 1942 stelde ze een nota op waarin ze zich uitsprak tegen de verplichte tewerkstelling van vrouwen en die gericht was aan *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder. Op 12 november had ze een onderhoud met *Oberkriegsverwaltungsrat-Ministerialsekretar* Schlumprecht, hoofd van de *Wirtschaftsabteilung* en zodoende mede verantwoordelijk voor de verplichte tewerkstelling. Twee dagen later zette ze in een brief aan Schlumprecht haar eisen nog eens op een rijtje³⁶. Uit dat alles blijkt dat de problematiek van de verplichte tewerkstelling Maria Baers nauw aan het hart lag. Had zij in deze materie ook invloed op haar jongere broer Edouard Baers³⁷? Feit is dat op 16 november 1942 – dus kort na Maria Baers’ tussenkomsten bij Duitse instanties – Edouard Baers voor het eerst een brief schreef naar de Antwerpse hoofdcommissaris Jozef De Potter, waarin hij de politie uitdrukkelijk verbood deel te nemen aan de aanhouding van werkweigeraars. Op 18 november lichtte hij aan De Potter zijn standpunt nog eens nader toe. Op 24 november reageerde Léon Delwaide met een brief naar... Baers, die

35 JAN VELAERS & HERMAN VAN GOETHEM, *Leopold III. De Koning, het Land, de Oorlog*, Tielt, 1994, p. 475, 697, 705.

36 KADOC, Archief KAV-Nationaal (nr. 4.29), Dossier Oorlogswerking. Over Schlumprecht: MARK VAN DEN WIJNGAERT, *Het beleid van het Comité van de Secretarissen-generaal in België tijdens de Duitse bezetting, 1940-1944*, Brussel, 1975, *passim*.

37 De beide ouders Baers stierven erg vroeg, zodat Maria Baers instond voor de opvoeding van haar jongere zus en twee jongere broers (G. THIELEMANS-DE BACKER, *Maria Baers, haar leven en werk*, Antwerpen, z.d.). Edouard Baers was de jongste van de familie en was 11 jaar jonger dan Maria. Met dank voor de informatie aan Steve Heylen.

Inleiding

erop neerkwam dat hij zijn handen in onschuld wuste³⁸. Pas in december 1942 leek er een consensus te zijn bereikt tussen Baers, Delwaide en De Potter³⁹.

Sindsdien ontpopte Edouard Baers zich als een heftig patriot. Omwille van zijn starre houding zou hij uiteindelijk in februari 1943 door de Duitsers uit zijn functie worden ontheven; gevangengezet werd hij evenwel niet, laat staan dat hij naar een Duits concentratiekamp werd gevoerd. Daarop, in november 1943, vervoegde Baers het verzet en werd hij uiteindelijk hoofd van Socrates voor de provincie Antwerpen, een door de Belgische regering in Londen opgerichte verzetsorganisatie die zich bekommerde om het lot van de werkweigeraars...⁴⁰. Tot ergernis van de Duitsers hielden de opvolgers van Baers als procureur des konings echter dezelfde houding aan, een situatie waartegenover ze weerloos bleken te zijn.

Uit de bijdragen van Thierry Delplancq en Benoît Majerus blijkt bijgevolg enerzijds dat een aantal conclusies en hypotheses uit eerder wetenschappelijk onderzoek gehandhaafd

38 LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad...*, p. 624-630. Steunend op de resultaten van mijn onderzoek kan ik het niet eens zijn met de stelling van Benoît Majerus dat Edouard Baers reeds vanaf oktober 1942 een kordate houding tegenover de bezetter aannam, in het bijzonder inzake het jodenvraagstuk. De door Majerus geciteerde voorbeelden behandelen niet de aanhouding van (vreemde) joden. De zaak van de Tuchtkamer der Notarissen betreft de joodse goederen. De zaak Essen gaat over de aanhouding van twee Belgen die *Ersatzhaftstraffe* (vervangende hechtenis) dienden te ondergaan wegens het niet betalen van een opgelopen boete [Archief en Museum van het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen : Archivalia Frans Wildiers, Karel Govaerts (VNV-burgemeester van Essen) aan Frans Wildiers (VNV-gouverneur van Antwerpen), 5 november 1942; Ibidem, E. Baers aan de politiecommissaris van Essen, 7 en 13 november 1942 (met dank aan Herman Van Goethem). Zie ook NICO WOUTERS, *Essen en Wouw, hetzelfde en toch verschillend. Een comparatieve prosopografie van verzet en collaboratie tijdens WO II in België en Nederland*, licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 1997, p. 210-219; E-mails Nico Wouters aan Lieven Saerens, 5 oktober 2003]. Verder gaat het telkens om vragen van derden. Ook kon Baers, juridisch gesproken, aan de Tuchtkamer der Notarissen (allicht) geen ander antwoord geven. Pas vanaf november 1942 maakte Baers van de aanhoudingen door de Antwerpse politie een persoonlijke principekwesitie en greep hij op eigen initiatief in. Ik zal deze problematiek nog verder behandelen in de Franse vertaling van mijn boek *Vreemdelingen in een wereldstad...*

39 Stadsarchief Antwerpen, Modern Archief (nrs. 41724 en 41731), o.m. nota Jozef De Potter aan Léon Delwaide betreffende onderhoud De Potter met Edouard Baers, 18 december 1942. Op het feit dat het pas in december 1942 tot een consensus kwam, wijst ook een naoorlogse nota van Baers voor de Belgische Staatsveiligheid [SOMA, Archief Staatsveiligheid m.b.t. *Service de Renseignement et d'Action (SRA)*, Dossier Edouard Baers]. Inzake de 'consensus-theorie' eveneens met dank aan Dirk Luyten.

40 Edouard Baers werkte ook voor de inlichtingendienst Zero, een verzetsorganisatie die, zoals ook Benoît Majerus vermeldt, voordien een weinig positief beeld over Baers had [SOMA, Archief Zero, nr. 27, *Rapport Situation des magistrats du siège et du parquet du tribunal d'Anvers en fonction au 10 mai 1940* (rapport verstuurd op 1 oktober 1943)]. Zijn zuster Maria Baers had eveneens contacten met Socrates, evenals met de verzetsorganisatie Othello. Vanwege zijn activiteiten voor Socrates werd Edouard Baers op 4 mei 1944 door de Antwerpse Sipo-SD gearresteerd. Achtereenvolgens kwam hij in de concentratiekampen van Buchenwald, Dora, Harzungen en Bergen-Belsen terecht, waar hij op 28 april 1945 werd bevrijd [SOMA, Archief Staatsveiligheid m.b.t. *Service de Renseignement et d'Action (SRA)*, Dossiers Edouard en Maria Baers].

blijven, maar anderzijds ook dat een aantal feiten dienen te worden genuanceerd en in een nieuw licht dienen te worden bekeken. De hierna volgende bijdragen spitten een schat aan nieuwe gegevens boven, maar daarmee is het onderzoek lang niet voltooid. Reeds is een SOMA-onderzoeksproject gepland over “de eventuele verantwoordelijkheid van Belgische overheden bij de vervolging en de deportatie van de joden in België tijdens de Tweede Wereldoorlog”, zoals gevraagd door de Belgische Senaat. Zonder de micro-analyses uit het oog te verliezen, zal dit onderzoeksproject ongetwijfeld kunnen leiden tot een bredere visie op de hier behandelde materie, zowel in tijd als in ruimte, en zo uiteindelijk tot een nog beter begrip van de jodenvervolging in België ⁴¹.

---

⁴¹ Zie ook : RUDI VAN DOORSLAER, “Een regeringsopdracht voor het SOMA. Een onderzoek naar de eventuele Belgische verantwoordelijkheid in de judeocide”, in *SOMA Berichtenblad*, nr. 38, 2003, p. 33.